

isoemporikus vonal megy előtte. A belső forgalom megélénkülését mutatja, hogy az egyes isoemporikus vonalak sűrűbben követik egymást, mint az 1910-es isoemporikus vonalú térképen. Ezen még 14 ilyen vonal van, az egyharmadára megcsökkentett országban 10 és ezek É—D-i irányban átlag 10, K—Ny irányban átlag 15 km-re, tehát szekéren legfeljebb 1 óra távolságban követik egymást. K-en most is nagyobb távolságban gyűrűznek. Van 50 km távolság is, míg Ny-on helyenként 5 km-re következnek egymásra. A Hortobágy, a Jászság, a Székesfehérvár, Sárbogárd, Dunaföldvár, Nagykőrös, Abony, Cegléd és Monor között fekvő pest- és fejmegyei tájék kereskedőhelytől való mentessége erősen kirí isoemporikus vonalakkal behálózott környezetükből.

Emberföldrajzi törvények felállítására kockázatos vállalkozás. Különösen kockázatos volna, ha pl. csupán e két térkép tanulsága alapján kísérelnők meg a kereskedőhely eloszlásának szabályosságára következtetni. Hiszen valószínűnek látszik, hogy a tengeri forgalomban részesedő államokban a parton, tehát az ország szélén vannak a nagy-kereskedőhelyek (l. nálunk Fiume, Susak, Buccari 13%), tehát egészen másként oszlanak el, mint nálunk. Ezt azonban előbb tanulmányozni kell. Kérdés az is, hogy az államosított kereskedelmű, vagy tervgazdaságú országokban ugyanolyan módon haladnak-e ezek az isoemporikus vonalak, mint a szabadkereskedelmű országokban? Szükségünk van tehát még néhány isoemporikus vonalas térképre, hogy határozottabb képet kaphassunk a kereskedelmi helyek eloszlásának bizonyos törvényszerűségéről, vagy szabálytalanságáról.

A tanyás települések földrajzi szemlélete.

Irta: *Erdei Ferenc.*

A földrajzi szemléletnek és más tudományok ugyanazon tárgyra irányuló szempontjainak az összeegyeztetése általánosságban tökéletesen keresztül vihető. Nem kivétel ez alól a szociológia sem, még abban az esetben sem, amikor a város és falu különlegesen földrajzi vizsgálódás körébe eső jelenségeivel foglalkozik. A két-féle szemlélet összeilleszthetőségét hibátlanul fejezi ki Mendöl a következőképpen: „... a falu és a város fogalma egyforma joggal beilleszthető akár egy olyan rendszerbe, amelynek rendezőszempontja a táj, akár egy olyan rendszerbe, amelynek rendezőszempontja a társadalom, egyéb rendszerekről nem is szólva. Mindegyik rendszer teljességre törekvő olyan értelemben, hogy pl. a szociológus is szól a nem társadalmi jelenségekről — így a földrajz eredményeit figyelembe véve, — a tájról, de ezalatt inkább csak a természeti környezetet érti és az abból kiinduló hatásokat válogatja

ki; a mindent felölelő széles keret, amelyben ezek a hatások érvényesülnek, az ő szemében a társadalom. Ugyanígy a geográfus is szól — a szociológia eredményeit figyelembe véve — társadalmi jelenségekről, de ezek közül szerepükénél fogva csak a tájformálókat, vagy tájjelleg-meghatározókat válogatja ki, mert viszont ő meg a tájat látja, mint végeredményt mindent felölelő széles keretnek.¹

Akármennyire igaz legyen is azonban ez az általános tétel, ez még nem zárja ki azt, hogy konkrét kérdésekben ne lehessen vita a geográfus és a szociológus között. Nem azért, mintha a szempontok összeegyeztethetetlenek lennének — a szociológia és a geográfia között békés a viszony, — ellenben azért, mert a tárgyi beállítás összeférhetetlen: a szociológus és a geográfus állanak szemben egymással. Így érthető, hogy a tanyás települések kérdésében élénk vita kerekedhetett a geográfus és a szociológus között, annak ellenére, hogy a kérdés a fentebbi általános elv szerint végeredményben békésen megoldható.

A vita ott kezdődött, hogy társadalmi szempontból foglalkozván a tanyás településekkel, megtámadtam a közkeletű földrajzi felfogást, avval, hogy a geográfusok teljesen félreismerik a magyar tanyatelepüléseket, mivel nincsenek tekintettel azokra a különleges társadalmi összefüggésekre, amik tanyáink esetében fönnullanak. Mendöl Tibor vette védelmébe a megtámadott földrajzi álláspontot és a hangoztatott különleges társadalmi szempontoknak földrajzi szempontból is figyelembe veendő döntő jelentőségét vitatta, s eközben figyelemre méltó szempontokat vetett föl a földrajzi és társadalmi szemlélet egymáshoz való viszonyáról.²

A vitát azért érdemes folytatni, mert meggyőződésem, hogy ha mindkét oldalról komolyan vesszük azt az általános tételt, amit Mendöl fogalmazott meg, úgy nemcsak összeilleszthető a földrajzi és társadalmi szemlélet még a tanyák kérdésében is, hanem egymás eredményeit figyelembe véve, kölcsönösen úgy termékenyülnek meg az eltérő szempontok, hogy mindkét oldalról teljesebb és átfogóbb lesz a magyar tanyák ismerete. Ilyen meggondolás alapján tartom érdemesnek, ha a tanyák társadalmi szemléletének a bírálatával követem az e tárgyra vonatkozó földrajzi tételeket, s igyekszem rámutatni azokra az elsősorban társadalmi jelenségekre, amelyeket a földrajzi szemlélet sem hagyhat figyelmen kívül, ha helyesen és teljességében akarja ismerni, tisztán a maga szempontjából is, a tanyás településeket.

Három tételben foglalható össze a geográfiának a tanyára vonatkozó álláspontja, s ez a három tétel egyben az az ütközőpont, ahol a társadalmi szempont ellenkezni kénytelen a földrajzi felfogással. A földrajzi szemlélet úgy ítéli, hogy a tanya önálló

¹ Mendöl Tibor: Egy könyv a magyar faluról. Földr. Közl. 1940. 205. l.

² Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. Földr. Közl. 1939. 217. l.

település, a tanya és a városi belterület viszonya nem különbözik a közönséges város-vidék viszonytól, végül pedig, hogy a tanya újabb településformája az Alföldnek. Mindhárom tétellel szemben alapvető helyesbítés látszik szükségesnek, ha tekintetbe vesszük a valóságnak azokat az elemeit is, amelyeket csak a társadalmi vizsgálat világíthat meg kellően.

Alig van eltérés az egyes geográfusok közt abban, hogy a tanyát önálló településnek, pontosabban szórványtelepülésnek tartják. A magyar tanyát tehát besorozzák a szórványtelepülések közös csoportjába, s ezt azon az alapon teszik, hogy a tanya állandóan lakott hely.

Hogy világossá tehesük ennek a földrajzi megítélésnek a hiányosságait, s hogy rámutathassunk azokra a társadalmi összefüggésekre, amelyekkel itt számolni kell, nézzük minden fogalmi előítélet nélkül azt a tényállást, amiről itt szó van.

A magyar tanyástelepülések területén négy fajta tanyatípust, mondhatjuk, településegységet találhatunk. A legrégebbi fajta, de a Nagykúnságban, a Jászságban és a Sárréten ma is nagyobb számmal található tanyafajta, az állandóan nem lakott. Az épület egy nagyobb ólból, illetve istállóból áll, s mellette van egy kisebb lakóhelyiség, de ebben csak nyári munkák idején tartózkodnak, akkor is gyakran nem egész nyáron át, hanem csak időszakonként. A másik típus, amit közönségesen cselédes tanyának szokás nevezni, már állandóan lakott telep, azonban csak cselédek laknak kinn állandóan és családjukkal együtt, a gazda városi házában lakik és csak időnként jár ki a tanyára, s erre a célra egy lakószobát tart fenn a maga részére. A harmadik típus, amit kiscgazda-tanyának szokás nevezni általában, szintén állandóan lakott, de a tanyalakó jellegzetes nemzedéki váltás szerint cserélődik. Nevezetesen a tanyán lakik családostul a munkaképes fiatal gazda, s benn a városban vagy faluban laknak öreg szülei, kik fiatal korukban hasonlóan a tanyán laktak. A család két nemzedéke váltja tehát egymást a tanyán és a városi házban, úgy azonban, hogy a városi ház a tanyán lakó fiataloknak is otthona, mert idejárnak haza minden lehető alkalmammal és állandóan itt tartják becsesebb holmijukat. A magyar tanyák negyedik típusában állandóan kinn lakik a tanyai, semmiféle városi tartozéka nincsen, s öregségét is a tanyán éli le. Ezeknek a tanyatípusoknak az egymáshoz való arányát pontosan lehetetlen megállapítani, mivel idevonatkozó statisztikai fől-vétel nincsen, mindamelllett a helyi kutatások elegendők arra, hogy a típusok súlyát föl lehessen becsülni. Tanyás településeink fő- és alaptípusa a kiscgazda-tanya, s mellette kivételnek foghatók föl a többi típusok. Helyenként azonban valamely kivételes tanyatípus nyomul előtérbe, úgy hogy annak a vidéknek az ilyen tanyák szabják meg a jellegét. Így például a városoktól és községektől távol-eső pusztákon, valamint a Duna-Tisza-köz kertesen művelt homokján általában számosabbak az örökösen lakott tanyák, viszont a Nagykúnságban és a Sárréten igen sok csak nyáron lakott tanyát

látni. A cselédes tanyák nagyjában egyformán és mindenütt viszonylag kisebb arányban találhatók.³

Ezt a tényállást fogalmazta meg úgy a geográfia, hogy itt szórványtelepülésről van szó, tehát önálló települési formáról. Az alapja ennek az álláspontnak az a felfogás, ahogy a geográfia magát a települést megfogalmazza. Legalkalmasabban Mendöl Tibor meghatározására hivatkozhatunk itt, aki szerint „... település alatt egy térben elhatárolható embercsoportot kell értenünk lakóhelyével és szűkebb értelemben vett életterével együtt; életter pedig szűkebb értelemben az a terület, ahol egy embercsoport tevékenykedik, tehát pl. a földművesé a szántóföld, az iparosé a műhely stb.” És minden esetben, amikor a szűkebb életter nem helyhez kötött vagy rendszertelenül változó, a lakóhely a döntő.⁴

Ilyen szemlélettel nézve a tanyákat, nyilvánvaló, hogy a nem állandóan lakott tanya, nem önálló település. Tehát a nagykun-sági, vagy sárréti nyáron lakott tanyák éppen úgy nem önálló települések, mint a hegyi pásztorszállások telenkint üresen álló kunyhója. Ezek tehát nem mások, mint egy tömör település életterében levő mezőgazdasági telepek. Viszont azok a tanyák, amelyek örökös lakásul szolgálnak, önálló településegységek, s a többi hasonlóval együtt egy nagyobb önálló települést, valóságos szórványtelepülést képeznek. Ennek a két tanyatípusnak a megfogalmazásával tehát nem lehet vita. Fönnmarad azonban a sokkal jelentékenyebb másik két tanyatípus, a cselédes tanya és a kiscgazda tanya.

Ezekkel a tanyáink tömegét kitevő tanyatípusokkal pedig már nem ilyen egyszerű a helyzet. Miután itt az illető embercsoport térben való elhatárolhatósága több szempontból bizonytalan, a lakóhelynek, mint döntő feltételnek a megállapítása szükséges. Csak-hogy éppen ez nem olyan egyszerű. A cselédes tanya gazdája a városban lakik, s neki csak élettere a tanya, ez világos. Cselédjei a tanyán laknak ugyan családostól, de ezek sem teljes állandósággal, mert öregségére a legtöbb tanyai cseléd beköltözik a városba. A kiscgazda-tanya esetében pedig az a helyzet, hogy a fiatal gazda kinn lakik ugyan a tanyán, de nem a teljes otthona van kinn a tanyán és még ez sem egész életére, hanem csak addig, amíg teljes munkaképessége tart. Ezeknél a tanyáknál tehát nem lehet egyértelműen és megnyugtatóan azt állítani, hogy az illető embercsoport lakóhelye a tanya.

Ezzel szemben azonban föltétlenül lakott és állandóan lakott az ilyenfajta tanya is. Tehát ha nem is ugyanazok laknak életük

³ Ez a tényállás a jelenlegi helyzet. Bizonyos átalakulás most is folyik, nevezetesen az örökösen lakott tanyák egyre szaporodnak. Mindamelletttévedés lenne azt hinni, hogy a mai állapot teljesen átmeneti és hamarosan minden tanya ilyen értelemben válik lakottá. Mind a cselédes, mind a „családi” kiscgazda tanya megállapodott forma, amelyekkel belátható ideig számolnunk kell.

⁴ Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez.

fogytáig a tanyán, valaki mindig lakik itt, tehát a tájhoz viszonyítva állandóan lakott az ilyen tanya. Két szempont kerül tehát egymással szembe: az illető embercsoporté és a tájé. Dönteni kell a geográfiának, hogy melyiket fogadja el döntőnek, s eszerint mi-nek ítéli az ilyenfajta települést. Mendől szavaival élve, ebben az esetben a tájhoz viszonyított lakottság a döntő: „A hely állandó lakottsága, mint földrajzi szempontból döntő kritérium az összes szórványtelepülésekkel egy nagy kategóriába utalja a magyar tanyákat is. Azokat a sajátosságok kapcsolatokat, amelyek a mi tanyáink és a belsőség között fennállanak, földrajzi szempontból is érdekeseznek, de csupán másodrangúaknak tartjuk.”⁵

Ez magában véve helyes és a földrajzi szemlélet természeté-nek tökéletesen megfelelő döntés, azonban nem annak a település-fogalomnak a betöltése, amit kiindulásul elfogadtunk. Ha az állandó lakottság alapján önállóknak tekintem a tanyás településeket, akkor még nem az önálló településjellegét döntöttem el, hanem csak annyit állapítottam meg, hogy a tanyák területe önálló tájegység. Ez igaz is: a tanyák önálló tájegységek s világosan elválaszthatók a belsőség különálló tájegységétől, csakhogy a fölvetett település-fogalom szerint nem ezen múlik egy település önállósága. Önálló település csak az, amelyik az illető embercsoportnak minden két-séget kizáróan megállapítható lakóhelye. Azzal pedig, ha a tanyát állandóan lakottnak találok, még nem azt állapítottam meg, hogy egy térbelileg elhatárolható embercsoport lakásáról van szó. Mert az itt szóbanforgó embercsoportnak a városban is van lakása, sőt életük egy-egy szakában csak a városban van, s akkor is, amikor a lakás látszólag a tanyán van, sok „lakás“-szükségletüket nem a tanyán, hanem a városban elégítik ki. Sokkal inkább megfelel-nék a fölvetett településfogalom követelményeinek, ha a várost tekinten-énk lakóhelynek, illetve az illető embercsoport körülhatárolható helyének, s a tanyát tekintenénk ezen embercsoport szűkebb élet-terének. Olyan életterének, amelyen nemcsak dolgozik napról-napra, hanem a munka természetének megfelelően félig-meddig ott is lakik.

Éppen azért azonban, mert a tanyainak a lakóhelyét nem lehet eldönteni megnyugtatóan, a fölvetett településfogalom és a fölszí-nesen, illetve külsőleg szemlélt tényállás alapján, szükség van az összefüggések tüzetesebb föltárására. Ezt pedig más szemlélet, a szociológiáé adhatja meg.

Társadalmi szempontból egy település, mint területi társadalmi csoport nem más, mint a térszín formáihoz, mint technikai keretek-hez kapcsolódó, hasonló vagy egymást kiegészítő emberi magatartásoknak a szorosabb, illetve közvetlen egybeszerveződése. Tehát egy település (város, falu) határa addig terjed, ameddig az egy-máshoz kapcsolódó magatartások szorosabban egybe szerveződnek. A település önállósága és egysége azon múlik, hogy az emberek-

⁵ Hozzám írt leveléből. 1940. jan. 9.

nek egymáshoz való viszonyulása, illetve ugyanazon emberek különböző magatartása térbelileg hol záródik össze egy körbe. Természetesen ilyen szempontból tekintve is lényegbevágó a lakásnak és a termelőhelynek, illetve a termelésnek és a fogyasztásnak az egymáshoz való viszonya, azonban társadalmi szempontból ezek a ténykedések, illetve helyhez kötött technikai keretei nem szemlélhetők magukban véve, hanem csak az egymáshoz való viszonyulásban és a hozzájuk tapadó egyéb magatartásokkal együtt. Tehát ha a lakás színhelyét és térbeli megtelepedését keressük, úgy nemcsak magát a fekvőhelyet fogjuk szemelött tartani, hanem mindazokat a fogyasztói jellegű magatartásokat, illetve ténykedéseket, amelyek a lakással együtt járnak és együtt jelentik az embernek valahova való telephelyi tartozását.

Igy szemlélve pedig bizonyos, hogy a tanya nem lakás, nem az a telephelye az embernek, amit a földrajzi szemlélet felületesen és a maga kiindulásához képest sem kifogástalanul megállapított, hanem ellenkezőleg: munkahely, termelésüzem, amelyhez ugyan kapcsolódik valamelyes otttartózkodás, de nem megtelepült lakás, hanem a termelés szükségleteihez képest való „tanyázás”. Annak az embernek, illetve annak az embercsoportnak, aki a tanyán kel föl reggelenként és a tanyán dolgozik napestig, az igazi telephelye, a teljes összefüggésben értett lakása, szóval az otthona nem ez a tanya, hanem az a városi ház, ahol ugyan kevesebbet tartózkodik, s telexkönyvileg nem is az ő tulajdona, de végeredményben a tájhoz való kapcsolódásának a fő szála.

Társadalmilag tehát a tanya, a cselédes és a kiscgazda-tanya is, méginkább az állandóan nem lakott tanya olyan szorosan és közvetlenül szerveződik össze a városi házzal, hogy azzal együtt egy település. Szóval a tanyás határ nem önálló település, hanem része egy nagyobb egységnek: városrész, vagy falurész. Lehet önálló tájegység, de nem önálló település.

Az így kihámozott társadalmi összetartozás távolról sem elvont társadalmi összefüggés, hanem térbeli realitásokban szemlélhető egység, amelynek a térszíni formákban is látható jegyei vannak. Tehát nemcsak olyan ez a településegység a tanyák és a belsőség közt, amelyet a szociológus megállapíthat és társadalmi vizsgálataiban szemelött tarthat, hanem olyan, amit a táj formáit vizsgáló geográfusnak is észre kell venni, s eszerint keresni a településegységek határait. Ez tehát olyan eredménye a társadalmi vizsgálódásnak, ami már a geográfusra is tartozik, mert ha akármilyen okból nem veszi tekintetbe, olyan tévedésbe esik, ami nemcsak társadalmi szempontból tévedés, hanem földrajzi szempontból is. De mik ezek a látható jegyei a tanyáknak és a városi belterületük összetartozásának? Jellegzetes táji elem például, hogy pókhálószerű sugaras útrendszer köti össze a tanyákat a várossal. Ilyen útrendszer, sehol szórványok és egy város között nincsen, még azokban az amerikai „rurbanized community-kben” sem, amelyek egy farmp települést és egy városi göcot foglalnak magukban.

Erre tehát nem lehet azt mondani, hogy a magyar tanya olyan különleges szórványok, amelyek ilyen jellegű úthálózattal kapcsolódnak egy tömör településhez, mert itt minden tanya külön függ össze a várossal, s ennek a sugaras útnak az egyik végén nem egy magános lakóház, s a másik végén egy idegen város áll, hanem az egyik végén egy tanya, mint lakott termelőüzem és a másik végén egy városi ház, mint gazdasági udvar nélküli lakás. De maga a tanya, mint morfológiai képződmény sem olyan mint egy ház. Éppenséggel nem olyan mint annak a vidéknek és annak a kultúr-szintnek megszokott és általános háztípusa, amelybe a tanya tartozik. Nincs bekerítve a tanya, mintha azt mondaná, hogy nem vagyok teljes ház és udvar, s a tanya alaprajz szerint is nagyon fogyatékos ház, mert nincs annyi lakószobája, amennyi a táj törvényei szerint megilletné az illető tanyait. Nagyon sok tanyában nincsen árnyékszék, pedig az alföldi mezőgazdának általában van árnyékszéke, akármilyen legyen is az. A tanya külső kiépítése nem olyan mint a városi házé, még a nagyobb gazdáké is símán tapasztott és fehérre meszelt, holott az ilyenfajta embereknek a háza nem ilyen, hanem olyan, amelyet a városban lehet látni.⁵

Ha ezeket a morfológiai jegyeket tekintetbe veszi a földrajzi szemlélet, akkor nyilván a maga határai között is meglátja az összetartozást a tanya és a belterület között, s akkor ha úgy is tekintti őket, mint önálló tájegységeket, nem fogja önálló településeknek vélni ezeket a semmi más szórványhoz nem hasonló telepeket. S ha egyszer ezt az összefüggést, akár azért, mert a felsorolt morfológiai jegyek elegendő okot adnak erre, akár azért, mert a társadalmi vizsgálat eredményét felhasználta, így részként szemléli a tanyaikat, akkor nem a szórványtelepülések nagy csoportjába sorolja, hanem a többi csak olykor lakott külső telepek közé, mint azokkal egyértelmű „élettéri tartozékokat”. Ami különbség az alföldi tanya és pl. a havasi pásztorszállás közt van az nem a szerepek közötti különbség, hanem a termelés különbségéből eredő következmény.

A második tétel úgy szól, hogy a tanya és a belterület kapcsolata „miben sem különbözik a város-vidék közismert viszonyától.”

Abban tökéletesen igaza van Mendölnek, hogy az a kapcsolat, amit közönségesen város-vidék viszonynak nevezünk, elvontan szemlélve, tehát „tisza alakjában”, nem egyéb, mint egy központnak és külső környezetének a viszonya. Tehát tiszta alakjában úgy fest ez a viszony, hogy a város jelenti a központi cselekményeket, tehát olyan tevékenységeket, amik egy nagyobb körre szólanak, azonban csak egy helyen végezhetők, viszont a vidék a többi közönséges tevékenységeknek a színhelye. Azonban a város-vidék

⁵ A szarvasi tanyaik külső, morfológiai képe kivétel a magyar tanyaik területén, tehát az a tanya-vidék, amit Mendöl elsősorban vizsgált, valóban nem hívhatta föl a figyelmét milderre.

tényleges kapcsolata, akár földrajzi, akár társadalmi értelemben, nem ennek a tiszta viszonyinak a kérdése, hanem az a ténykérdés, hogy ez az elvontan így jellemezhető viszony gyakorlatilag, technikailag hogyan alakul. Tehát az a város-vidék viszony gyakorlati kérdése, hogy a város és a vidék településegységei hogyan illeszkednek bele ebbe a forgalmi térbe. Mert a helyzet az, hogy a város sem egészben központi tevékenységeknek a betöltője, mint ahogy a falu sem egészben csak a kiegészítőké. A városiak egyrésze nem azért városi, mert ilyen tevékenységben munkálkodik, hanem csak azért, mert a városban lakik, tehát közvetlen „fogyasztója” a városi termelésnek. Gyakorlatilag tehát az választja el a várost településeitől, hogy a városban lakó helyben, tehát ugyanabban a települési és társadalmi egységben jut városi javakhoz, amelyben él, tekintet nélkül arra, hogy maga milyen tevékenységekben vesz részt. A vidéki viszont egy másik településegységben él, s onnan ki kell mozdulnia, hogy városi javakhoz jusson, vagy meg kell várnia, hogy hozzá kerüljenek, ha egyáltalán hozzá kerülnek. Az igaz, hogy ez csak technikai különbség, illetve technikai viszony, de ez óriási jelentőségű és végeredményben maga a városi vidéki helyzet is technikai keretet jelent alapjában véve, s minden egyéb különbség ennek a következménye.

A város-vidék közismert, tehát közönséges viszonya éppen abban van, hogy van egy város, amely képviseli egyrészt magukat a központi tevékenységeket, másrészt egy olyan társadalmi területet, amelyben minden ottlakó „városi”, viszont a vidék egységei a falvak képviselnek egyfelől mindenféle, helyesebben nem is olyan sokféle „kiegészítő” tevékenységeket, másfelől pedig olyan társadalmi területet, amely kiesik a társadalmi élet központi köréből, s csak közvetve részesülhet a város termékeiben. A közönséges város-vidék viszony tehát egy központi egység (a város) és több peremi egység (falvak) közt való forgalomban, szóval mindenesetre külön-külön bezáródó körök között áll fenn.

A tanya pedig nyilvánvalóan nem így tagolódik bele a város-vidék „forgalmi terébe”. Nem pedig azért, mert egy olyan nagyobb települési-társadalmi egységnek a része, amelynek magának megvan a központja, ami föltétlenül város, tehát mindenki, aki ennek az egységnek a keretei között él, egyszerűen azért, mert városi területen lakik, közvetlenül élhet a város termékeivel. Az igaz, hogy ez a nagyobb társadalmi egység nem egészében központi tevékenységeket végző embereket jelent, azonban a legszűkebb körű városban sem csupa ilyenek élnek, de mert egyáltalán van ennek az egységnek a burkában ilyen központ, mindenki, aki ebbe az egységbe tartozik, már közvetlenül részese a központi tevékenységek termékeinek. Sommásan, a tiszta alakjában elgondolt város-vidék viszony, a közönséges város-falvak esetben különböző körök közti forgalom, ezzel szemben a városi belterület és a tanya esetében egy körben lezajló belső „városi” forgalom. Ez persze ismét technikai különbség mint ahogy minden város-vidék viszony technikai

különbséget jelent. Csakhogy az egyik (város-falvak) viszony egyfajta technikai megoldás, viszont a másik (tanya-belterület) egy másik technikai megoldás. S ez a kétfajta megoldás nagyon is komolyan különbözik egymástól.

Maga a forgalom technikai lebonyolítása lényegesen eltérő. A tanyának a belsőséggel való forgalma sokkal erőteljesebb, mint a városé a külön köröket jelentő falvakkal. Sokkal kedvezőbb maga az úthálózat, de ami még fontosabb, ezen az útszálláson sokkal sűrűbb a közlekedés. A tanyai hetenkint többször megfordul a városban és akkor otthon van, viszont a falusi jó ha évente többször, s akkor is idegenként végzi a dolgát és siet haza. Még döntőbb technikai különbség, hogy a tanyainak valamilyen lakhelye van a városban, tehát úgy mehet be a tanyáról, hogy huzamosabban is benn maradhat és van módja arra, hogy részt vegyen minden városi ügyben. Legjellemzőbb példa a magasabb iskoláknak az elérése. A tanyai, ha ilyen városi iskolába akarja adni a gyermekét, egyszerűen nem viszi ki a tanyára, hanem a nagyszülőinél hagyván, ott van az iskola mellett a gyerek, viszont ha falusi akarja ugyanazt, akkor a gyermeknek városi lakásról kell gondoskodni és ez a legtöbb esetben kibíratatlan terhekkel járna.

Ennek a technikai különbségnek megfelelően éppenilyen jelentékeny a társadalmi különbség is a kétféle megoldás között. A falusi mindennap egy kis közösségbe tartozik, amely inkább nyomja, mint lehetőségeket adna számára, és csak időnkint tudja áttörni ennek a kő körmébe a szűk világát, ha bemegy a városba. Ezzel szemben a tanyai akkor is ha kinn van a tanyán egy nagy közösségnek a tagja, s mindaz, amit ez a tágabb világ jelent, itt is jelen van számára, mert bármikor bemehet a városba, s be is kell mennie, s itt már érezhetően tagja egy nagyobb és többet adó közösségnek. Szóval tágabb értelemben véve városi, míg a falusi örökké csak falusi marad.

Végeredményben tehát igaz ugyan, hogy a tiszta értelemben vett város-vidék viszonyban elméletileg ugyanazon a vidéki helyen áll a tanyai, amikor a tanyán kinn van, mint a falusi, azonban gyakorlatilag, éppen a tanya-város viszonyoknak a falu-városétól való különbsége miatt, nem kívülálló vidéki, hanem tágabb értelemben véve városi, míg a falusi mindenestül vidéki.

A harmadik tétel azt mondja, hogy a tanya újabb településformája az Alföldnek. Olyan újabb kitelepülés, amely a középkori sűrűfalvas és szűkhatáru városi település helyébe a nagyfalvak és a szórványok rendszerét állította.

Ez a tétel igaz lenne akkor, ha a tanyák valóban olyan szórványok lennének, mint amilyenek általában a szórványok. Csakhogy mint az eddigiekből kitetszhetett a mi tanyáink távolról sem ilyen önálló települések, hanem a belterületekkel közvetlenül egybe-szerveződő külső telepek. Az ilyen belső és külső telepekre tagozódó településforma pedig éppenséggel nem új az Alföldön, hanem olyan szállásrendszer, ami az Alföldön történeti folytonosság-

ban fönnáll a honfoglalás óta. Természetesen nem arról van itt szó, hogy a tanyás település azonos a honfoglaláskori nomád szállásrendszerrel, hanem arról, hogy a mai tanyás városok településformája ugyanannak a településelvnek a megtestesítője, aminek a nomád téli és nyári szállások rendszere. De még ennél többről is van szó. Ha ugyan elemenkint nem is származtatható a tanyás városok településformája a nomád téli és nyári szállásokból, maga az egész településforma a termelés átalakulásából folyó fejlődés révén egyenes leszármazottja a nomád településnek.

A téli és nyári szállások nomád településformájának ugyanis az a lényege, hogy a népesség nem települ rá teljesen és örökösen a termelőhelyre, hanem nagyobb társadalmi egységek települnek össze egy belső szállásra, s a termelés szükségleteihez képest emelnek olyan külső telepeket, amelyre a belső telepről járnak ki a munka szükségleteihez képest. Ez a településelv pedig pontosan megtestesül a tanyás városok rendszerében, éppennyolyan teljességgel, mint a nomád téli és nyári szállások rendjében.

Nem hiányzik azonban a fejlődés folytonossága sem azon a vonalon, amelyen a téli és nyári szállások rendszeréből a város és a tanya településformája kialakult. A középkori fejlődés ugyan egészen máselvű települést igyekezett meghonosítani, azonban ez éppen az Alföldön csak félig-meddig járt sikerrel. A téli szállásokból ugyan falu lett, azonban ez csak részben vált olyan teljes egyhelyre településsé, mint a nyugati falvak esetében. Az történt ugyanis, hogy a falvak belső rendjében a kettős szállásnak a rendszere továbbra is fennmaradt. Egyfelől úgy, hogy a falu maga megőrizte a téli szállásnak azt a rendjét, hogy a lakó belső rész körül az aklok tágas állattartó telepei helyezkedtek el, másfelől pedig úgy, hogy a határban továbbra is fennmaradtak a nyári szállásnak megfelelő pásztorszállások.

A török hódoltság alatt és után pedig még jobban kifejlődött az akolkertes rendszer, s a telelőknek a tömör település körül való elhelyezkedése, s ezenfelül még annyi történt, hogy a megmaradt települések népessége megduzzadt, annyira, hogy egy városnyi népesség tömörült így egybe. A központi társadalmi szerepek pedig a nomádkori téli szállásokhoz sem voltak idegenek, hiszen ezek voltak a törzsi társadalom központjai, így ezeknek a megduzzadt és telelőkkel övezett helységeknek városi fejlődése tökéletesen illeszkedik a nomádkorba visszanyúló hagyományokhoz. A folytonosság abban is megvan, hogy ezeket az alakuló városokat éppennyolyan külső pásztorszállások, nyaralók vették körül távolabb, mint a téli szállást a nyári szállások annakidején.

Ezek a törökutáni szállások voltak a közvetlen elődei a mai tanyáknak, s ha külső formájukban és termelészerepükben jelentékenyen különböznek is a mai, illetve a későbbi szántóföldi tanyáktól, településjellegük tökéletesen egyező. Nem történt ugyanis más, minthogy a szántóföldi termelés kiterjedésével a távolabbi földeket is feltörték és idetelepítették az azelőtti városalatti, vagy

közelebbi telettelőhelyeket, s ezek a „kertek” ezután nemcsak az állattenyésztés üzemi helyeként, hanem a földművelés színhelyeként is szerepeltek. S bár formailag a téli szállás települt ki a határba, lényegében nem a téli szállás alakult át tanyává, hanem a téli szállásnak az egyik része, a „kert” vált ki a téli szállás szerepét képviselő városból, s egyesülvén a nyári szállással, most már együttesen a nyári szállás szerepét töltötte be. A szántóföldi tanya tehát, akár abban a kezdeti formájában, amikor azon pásztorok, kertészek, majorosok és cselédek tartózkodtak kinn, akár abban a formájában, amikor a gazda költözött ki akár csak nyarankint, akár egész munkaképessége idejére, pontosan megfelel a nyári szállásnak. Ugyanaz a szerepe, mint nomádkori elődjének: elsősorban termelési, s ugyanaz a belsőséghez való viszonya: avval egy egységbe tartozik úgy, hogy a tanyainak is éppenúgy, a városi belsőség az igazi telephelye, mint a nyári szálláson vándorlónak volt a téli szállása.

Mindezekért van tökéletesen igaza Györffy Istvánnak, amikor így fogalmazta meg sommásan a magyar tanyarendszer fejlődés-tanát: „lehetetlenség a tanyarendszerben azt a hagyományokon nyugvó, a nép szaporodásához alkalmazkodó gazdasági rendszert meg nem látni, amely lépésről lépésre fejleszti ki a tanyarendszert a török-tatár népek állattartó nomád kultúrájának csúcspontjává.”

Természetesen a fejlődés folytonossága ellenére gyökeresen különböző az egyes korszakok tájjellege, úgyannya, hogy a nomádkori, vagy a középkori, vagy a hódoltságutáni alföldi táj ösz-szes látható jegyeiben különbözött egymástól is, meg a mai tájtól is. Ez azonban csak a felszín és a települések legkülső formáira vonatkozik. A föld és az ember viszonyában e különböző korok mindig nagyon hasonlóak voltak egymáshoz, s a nomád téli-nyári szállásoktól a mai tanyás mezővárosokig, szinte változatlanul ugyanaz volt ennek a viszonynak az alapformája.

Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete“ c. cikkéhez.

Irta: *Mendöl Tibor dr.*

Erdei Ferenc három pontban foglalja össze valóságos vagy vélt nézeteltéréseinket. Megjegyzéseim ugyanennek a három pontnak a sorrendjét követik.

1. A nem állandóan lakott tanyát én sem tekintem és nem is tekintettem soha önálló településnek, azt a tanyát viszont, amit Erdei örökösen lakottnak nevez, ő is önálló településnek tartja, akár én: ebben a tekintetben tehát nincs köztünk nézeteltérés,